

Vetenskapssamhället som konkurrenssystem

Doktorander, doktorer och feministiska perspektiv

Fredrik Schoug

1958 skrev den brittiske sociologen Michael Young en framtidshistoria om det gryende utbildningssamhället. *The Rise of the Meritocracy, 1870–2033* (Young 1958) utger sig för att vara en analys av det brittiska samhällets förändringar i en tid då principen om förtjänst och prestation kom att slå ut det sociala arvets betydelse vad det gäller fördelningen av makt, pengar och status. Eftersom kunskap och utbildning höll på att bli alltmer avgörande för nationernas positioner i den globala konkurrensen hade britterna inte längre råd att hålla sig med en härskande aristokrati av oduglingar som saknade de nödvändiga tekniska kvalifikationerna för att vetenskap, ekonomi och samhälle skulle kunna blomstra. Mot slutet av 1900-talet kom det gamla klass-samhället därför äntligen att gå i graven och lämna plats för en värld där var och en fick sin plats uteslutande på grundval av begåvning och ambition. Som en följd härav växte det emellertid fram en ny härskarklass av människor med en intelligenskvot över 125, som efter hand kom att reproducera sig själva och bilda elit i ett nytt klassamhälle. De intelligenta lyckades lägga beslag på allt större privilegier, medan de dumma inte längre kunde lägga skulden på sitt sociala öde och därmed berövades alla ursäkter för sin underlägsenhet. Dessa omvandlingar ägde dock inte rum utan reaktioner. Missnöjet började gro inom de lägre klasserna. De ledande vetenskapsmännens fruvar, som sin begåvning till trots fjättrats vid den triviala uppgiften att

föda och uppfostra högintelligenta barn, kom alltmer att höja sina röster för jämlikhet och ett klasslöst samhälle. 2034 segrade slutligen populisterna och ett halvt sekel av intelligens-aristokratisk dominans var över.

Med Michael Youngs bok har ordet meritokrati etablerats i den samhällsvetenskapliga vokabulären. En meritokrati är ett samhälle eller en miljö där de sociala positionerna intas på grundval av universellt erkända meriter och kvalifikationer, där faktorer som kön, ålder och klass inte spelar någon roll för ens möjligheter att lyckas. Det meritokratiska samhället erbjuder med andra ord alla aktörer jämlika utgångspunkter i den sociala kampen, även om dispositioner för begåvning kom att vidareföras biologiskt i Youngs bok. I meritokratiska miljöer råder principiellt sett en öppen konkurrens där ingen på grund av härkomst är slagen på förhand. Renodlade meritokratier har förvisso aldrig existerat i praktiken. Ingen har någonsin lyckats etablera objektiva mätinstrument för att särskilja olika kvalifikations- och kunskapsnivåer och ännu mindre har politiska åtgärder för jämlika förutsättningar faktiskt lyckas jämna ut den sociala terrängen (jfr Arrow, Bowles och Durlauf 2000). Icke desto mindre tjänar de meritokratiska principerna ofta som eftersträvarsvärda ideal.

Forskarsamhället kan betraktas som ett exempel på en miljö som hyllar meritokratiska synsätt. Den idealiserade självbilden brukar utmåla vetenskapens värld som en miljö

där förnuftet och det goda argumentet övertrumfar alla sociala barriärer, där status och position bestäms av de intellektuella prestationer aktörerna uträttar och inte av börd. Akademin framstår i denna söndagsversion lätt som en intresselös gemenskap av sanningstörstande vetenskapsmän. Mot detta har otaliga vetenskapsstudier emellertid poängterat hur de sociala mekanismer som kännetecknar det omgivande samhället även är verksamma i forskarvärlden. Thomas Kuhns (1979) berömda paradigmteorier påvisade hur nya vetenskapliga synsätt knappast vinner insteg genom att företrädarna för äldre perspektiv låter sig övertygas om nymodigheternas överlägsenhet, utan snarare genom att motståndet successivt upphör när en etablerad forskargeneration går i pension och dör. Pierre Bourdieu (1996) har å sin sida framhållit hur universitetsvärldens aktörer bedriver ett spel där de eggas av egna intressen och motiv och ackumulerar kapital i olika former och därmed makt. En lång rad andra studier har i samma anda diskuterat hur hierarkier, prestige och andra världsligheter blandar sig i detta spel och påverkar kreativitet, tolkningsföreträde och vetenskapssyn (jfr t.ex. Becher 1989; Bennich-Björkman 1997; Clark 1987; Gerholm och Gerholm 1992).

I undersökningar av denna typ framstår vetenskapssamhället inte sällan som en arena för kamp. Detta kan också sägas vara det praktiska resultatet av meritokratiska principer och ideal. Ju mer prestige, status och makt erhålls som resultat av prestationer och positioneringar, desto mer konkurrensinriktad blir miljön ifråga. Forskarsamhället utgör därför ett konkurrenssystem, där aktörerna oavsett vad de tycker om detta är inbegripna i ständiga tävlingssituationer. Tjänster, forskningsanslag, status och anseende erövrar i strid med kolleger som samtidigt är rivaler. I denna artikel skall erfarenheter av och attityder till detta konkurrenssystem bland forskarna undersökas.

Om forskarsamhället rymmer ett maktspel där aktörerna kämpar om positioner och drivs av egna intressen och motiv riskerar representationer av detta spel dock att te sig som strategiska drag företagna i egen sak. I den stora floran av universitetsforskning saknas heller inte studier och debattinlägg där författaren låtit maskera sina personliga uppgörelser och motiv som neutrala sanningar. Som forskare och universitetslärare är vi emellertid alla aktörer i detta spel, ingen undantagen. Min ambition är att i görligaste mån försöka begränsa denna slagsida genom att i bourdieusk anda länka upplevelser och erfarenheter till positionella betingelser och på så sätt anlägga ett fågelperspektiv på detta problem. Avsikten är därmed inte att söka konsensusuppfattningar om konkurrens, utan att särskilja olika erfarenheter av strider och tävlan som genereras på olika sociala nivåer i forskarvärlden. Hur formas de subjektiva upplevelserna av vetenskapssamhället som konkurrenssystem utifrån de objektiva ramvillkor som aktörer på skilda positioner är underkastade? Och vilka återverkningar kan detta konkurrenssystem tänkas ha på forskarna själva?

Materialet för denna undersökning utgörs huvudsakligen av ett större antal intervjuer med forskare inom humaniora och samhällsvetenskap som befinner sig i en relativt tidig fas av karriären. Sammanlagt ingår 68 doktorander och nydisputerade doktorer inom etnologi, litteraturvetenskap, sociologi och statsvetenskap vid universiteten i Lund och Umeå i den empiriska undersökningen. De har under samtalsinriktade former berättat om sina erfarenheter av karriären, universitetsvärlden och forskningen.¹ Tyngdpunkten i denna studie ligger därmed på forskarsamhällets lägre nivåer, som rymmer forskare vars upplevelser och erfarenheter är betydligt mindre bekanta än de som härrör från vetenskapssamhällets etablerade toppskikt. Uppfattningarna bland doktorander och nydisputerade kan emellertid inte fullt ut förstås

separat från de mer dominerande synsätt som har sin förankring i hierarkins övre regioner. Det är ju framför allt därifrån de dygder och normer härstammar som alla aktörer successivt socialiseras in i. Här måste med andra ord topp och botten relateras till varandra och likheter och skillnader i erfarenheter och attityder diskuteras.

Konkurrens som ideologi

Även om konkurrens som ideal eller ideologi kanske har sitt starkaste fäste inom näringslivet ser man idag hur samma synsätt sprids till nya områden. När marknadstänkandet breder ut sig i samhället tenderar allt fler aktörer att uttrycka sig positivt om konkurrensen och dess förtjänster. Forskningspolitiken har mer och mer kommit att bli ett konkurrensbefrämjande politikområde. Särskilt tydligt blev detta under den moderate Per Unckels tid som utbildningsminister 1991–94 (jfr Benner 2001:29–89), då konkurrens allt som oftast tjänade som ledstjärna för politiken. Även de socialdemokratiska efterträdarna har dock ibland givit uttryck för liknande idéer. Exempelvis har de understrukit vikten av konkurrens i olika sammanhang i syfte att försvara sin politik mot kritiker. ”Konkurrens är nyttigt och ofrånkomligt – men också samverkan och arbetsfördelning, säger OECD. Jag håller helhjärtat med”, skrev exempelvis den förre ämbetsinnehavaren Carl Tham i ett meningsutbyte med Stefan Jonsson för några år sedan (*DN* 11/9 1997:B2). Om sådana utspel dock är jämförelsevis sällsynta hos Tham har hans efterträdare Thomas Östros desto oftare argumenterat för ett samband mellan konkurrens och vetenskaplig kvalitet. Inte minst då forskningsrådsorganisationen nyligen omstrukturerades och Vetenskapsrådet inrättades under Östros ledning kom den nya ordningen att legitimeras med konkurrensen som ledstjärna (jfr t.ex. *Universitetsläraren* nr 8/2000:4f.). I ett genmäle till Tore Frängsmyr, som kritiserat denna omstrukturer-

ering för att undergräva forskningens frihet och krävt större fasta forskningsresurser direkt till lärosätena, upprepade Östros vikten av att konkurrensutsätta forskningen:

Fasta forskningsresurser vid alla lärosäten lägger grunden för en högre utbildning av god kvalitet i hela landet. Men för att utveckla svensk forskning anser jag att vi bör lägga en större tonvikt vid forskningsrådets resurser. Det är viktigt för att stimulera högkvalitativ och konkurrensutsatt forskning inom olika forskningsfält (*SvD* 25/4 2000:10).

Något år senare publicerade *Universitetsläraren* (nr 13/2001:12ff.) en artikel om de svenska forskarnas ständiga jakt på anslag och hur det tidskrävande ansökningsförfattandet hotade både undervisningens och forskningens kvalitet. Mellan 30 och 50 procent av forskarnas tid sades gå åt till att söka bidrag och flera forskare vittnade om att institutionsmiljöerna var så oroliga att kreativiteten undergrävdes. På frågan om detta verkligen inte försämrade forskningens kvalitet svarade Östros emellertid på sedvanligt manér: ”Det tror jag inte alls, konkurrensen driver fram kvalitet. Det är bra med konkurrens.”

Denna rigida tro på ett fast samband mellan konkurrens och kvalitet förefaller emellertid inte enbart begränsad till politikerna och deras visioner, utan uttrycks ibland ännu starkare av forskarsamhällets egna företrädare. Inte minst tenderar sådana stämningar att komma till uttryck i samband med politiska direktiv och förordningar riktade mot högskolan och dess organisation. Då lagen om anställningsskydd härom året ändrades för att möjliggöra automatisk vidareanställning av vikarier efter tre år av tillfälliga förordnanden kom detta ibland att tolkas som ett hot mot kvalitet och kompetens. I och för sig välkomnade vissa reformen för att den gav möjlighet att varaktigt knyta de personer som oavsett formella meriter *de facto* visat sig mest lämpliga till de egna institutionerna, men andra menade istället att den riskerade

att minska antalet utlysta tjänster till förmån för nepotism och favorisering av de mindre kompetenta. ”Ett land där öppenhet står högt i kurs är det bara att beklaga när skickliga forskare förhindras att söka tjänster på grund av att en illa genomtänkt reform bereder plats till dem som inte klarar av att få anställningen i öppen konkurrens”, skrev exempelvis lektorn Marko Modiano i en debattartikel (*Universitetsläraren* nr 19/2000:17).

Debatten kring lagen om anställningskydd kom med andra ord ibland att tolkas som ett hot mot den vetenskapliga excellens vars företrädare säkras genom konkurrens. Denna farhåga kom emellertid till ännu tydligare uttryck 1995 när dåvarande utbildningsministern Carl Tham i en forskningsproposition (*Prop.* 1994/95:164) aviserade inrättandet av ett antal nya professorer med positiv särbehandling av kvinnliga sökanden för att råda bot på den bristande jämställdheten i forskarsamhället. Denna reform gav upphov till ett animerat meningsutbyte i dagspressen, där kvinnliga debattörer ofta uttalade sig positivt om de så kallade ”kvinnoprofessorerna”, medan andra – inte minst äldre manliga professorer – höjde sina kritiska röster och krävde att förslaget skulle tillbakavisas. Ett huvudargument var att positiv särbehandling skulle inskränka konkurrensen och därmed borga för en försämring av professorskårens intellektuella standard. Professor Birger Bergh såg följande dystra scenario framför sig:

Det som kommer att hända om propositionen vinner riksdagens gillande är följande. Kvaliteten sänks på de kvinnliga professorerna; detta är ju själva innebörden med propositionen. Men inte bara det. De manliga forskare som närt förhoppningen att deras forskarmöda i bästa fall skall kunna belönas med professor, kommer att tappa sugen och upphöra med att specimenera för professor så fort de har anledning att misstänka att någon enda kvinna umgås med liknande planer. Följden blir att kvaliteten också på de manliga forskarnas prestationer sjunker, och då kan man ju faktiskt säga att

det uppstår någon sorts jämställdhet: männen blir med tiden lika dåliga som de blygsamt meriterade inkvoterade kvinnorna, och konkurrensen om professorer blir framgent en konkurrens mellan kvinnor: det är ju inte utsagt att en välmeriterad kvinna måste stå tillbaka för en sämre meriterad kvinna (*SDS* 10/3 1995:A4).

I en uppföljande debattartikel tillade Bergh att ”för mig får gärna den svenska professorskåren till etthundra procent bestå av kvinnor, under förutsättning att de utsetts efter vetenskapssamhällets prövning och inte efter politiskt diktat” (*SDS* 6/4 1995:A4). Då de manliga professorerna tillsammans utgjorde hela 93 procent av sin yrkeskår och kvinnorna följaktligen endast 7 procent – en ofta upprepade siffra i debatten – hävdade bland andra Carl Tham (*SDS* 8/3 1995:A4; *SDS* 12/4 1995:A2) och Ebba Witt-Brattström (*SvD* 23/4 1995:5), att de rådande tillsättningsförfarandena i praktiken gynnade män. Detta bestreds emellertid av ”kvinnoprofessorernas” motståndare. ”I själva verket är systemet för tillsättning av professorer utan motstycke i vårt land vad gäller garantier för rättvisa”, försäkrade exempelvis professor Gösta Holm (*SDS* 15/5 1995:A2).

I dessa debatter artikuleras den vetenskapliga konkurrensen som central norm eller rent av som ett slags overrideologi i forskarsamhället. Hungriga vargar jagar bäst. Endast det bästa är bra nog och kräver hårda selektionsförfaranden för att inte uppslukas i det mediokras träskmarker. Denna idé får ofta passera utan att ifrågasättas. Såväl politiker som högt uppsatta forskare försöker med jämna mellanrum legitimera sina intressen, reformer eller anspråk genom att säga sig värna om de konkurrenskrävande förtjänsterna kompetens, kvalitet och excellens. Eftersom konkurrensideologin – i varje fall på det retoriska planet – har ett så starkt fäste inom vetenskapssamhället kan det ofta tyckas mer självklart att man ska tävla inom högskolan än inom sjukvården, äldreomsorgen eller någon annan av de offentliga verksamheter

som idag blir alltmer konkurrensutsatta, ofta under protester från berörda parter.

Att konkurrensideologin intar en central position i vetenskapssamhällets självförståelse innebär naturligtvis inte att tävlan oresserverat bejakas i praktiken. Det finns åtskilliga exempel på hur akademien inskränker konkurrensförfaranden genom att endast uppmuntra ”rätt” person att söka en utlyst tjänst eller genom att skraddarsy tjänsteskrivelsen för att passa forskningsinriktningen eller meriteringsprofilen hos en särskild kandidat. Konkurrensidealets starka normativa företräde gör också att andra problem inte sällan artikuleras som om de saknade ursprung i den tävlingsinriktade miljön. Personaltidningar och fackföreningsorgan som *Universitetsläraren* har länge översvämmats av skrivelser om de orimliga kraven i dagens arbetsliv, som ju kännetecknar högskolan i minst lika hög grad som någon annan sektor. Utbrändhet, stress, osäkra anställningsförhållanden och orimliga timräkningssystem är sådana välkända missförhållanden som rimligen bör ses som en naturlig följd av hård konkurrens. Ju mer de olika aktörerna måste slåss om rätten i kakan, desto mer stressade torde de känna sig. Inte heller forskningspolitiken förefaller ha något helhetligt grepp om detta problemkomplex, utan utfärdar *ad hoc*-artade eller rent av motstridiga direktiv åt högskolan. ”Politiska beslut tenderar att lösa ett problem i taget, snarare än att konfrontera en komplett problembild”, som sociologen Mats Benner (2001:25) har påpekat. Å ena sidan motsätter sig den rådande utbildningspolitiken kraven på ökade forskningsresurser direkt till lärosätena och satsar på forskningsråden i konkurrensbefrämjande syfte. Å andra sidan utfärdas också tjänstereformer med anställningsskydd som ska motverka de osäkra och kortvariga anställningsvillkor som väl i hög grad förorsakas av att forskningsmedel utdelas i projektform?

Även om konkurrensideologin inte alltid

efterlevs lovordas den emellertid desto oftare retoriskt, utan att tävlandets och positionerandets eventuella baksidor ägnas någon större uppmärksamhet. En viktig orsak till dessa skygglappar kan sökas i det faktum att de tongivande definitionerna av forskarsamhället framför allt produceras i dess toppskikt. Det offentliga samtalet om högskolan förs framför allt av prefekter, rektorer, professorer, dekaner, universitetsdirektörer och utbildningsministrar.² Att akademien framför allt representeras av aktörer på chefsnivå innebär inte bara att den företräds av dem som kan förmodas vara mest insocialiserade i dess normer och värderingar, utan också att bilden av forskarvärlden formas utifrån en mycket specifik utlikpunkt inom organisationen. Även om de dominerande idéerna om högskolan förespråkas inom det mest röststarka skiktet föreligger det anledning att undersöka om budskapet verkligen absorberas och internaliseras på systemets lägre nivåer. I vilken utsträckning omfattas konkurrensideologin bland yngre forskare? Och vilka faktorer gynnar eller begränsar spridningen nedåt av denna ideologi?

På trappans första steg

De yngre forskarnas uppfattningar tyder överlag på ett begränsat gensvar för konkurrensideologin. Trots att konkurrensen inte sällan hyllas officiellt upplevs den allt som oftast på ett annat sätt i praktiken. När man isolerar utsagorna om tävlandet framträder en övervägande negativ bild, om än med vissa nyanser och motsägelser. Ett fåtal av de intervjuade tycker sig inte ha upplevt någon påtaglig konkurrens och förhåller sig relativt neutrala på denna punkt. En del andra menar att intellektuell konkurrens om tolkningsföreträdet på seminarier och konferenser kan vara inspirerande och stimulerande, men om man med konkurrens avser tävlan om tjänster och andra forskningsresurser blir omdömet genast mörkare. När man för första gången konfron-

teras med de etablerade forskarnas strategiska förhållningssätt i samband med ansökningar till forskningsråden kan detta vara en överraskande upplevelse. En doktorand berättar exempelvis följande:

Nä, ge alla våra pengar till forskningsråden så ska vi se hur jäkla strömlinjeformad och värdelös forskning vi kommer att få när forskarna konkurrerar om dem. Jag måste berätta om mitt första internat här. När jag var nyantagen åkte vi iväg på ett internat där vi bland annat skulle diskutera hur man kunde få in mer forskningsmedel, externa anslag. Hela den diskussionen gick ut på hur vi skulle formulera våra frågor för att få pengar – inte ”hur formulerar vi intressanta frågor?”, utan ”hur formulerar vi frågorna så att vi får pengar?” – och när vi väl hade fått pengarna hette det: ”hur mycket kan vi kompromissa med dom frågor vi har ställt och egentligen ställa dom intressanta frågorna?” Och då tog jag fram mina Grassman när jag kom hem och läste om dom och konstaterade att ”fan, vad han har rätt alltså!”, för det är för ruttet. Det enda sättet att få en fri forskning är att ge pengarna till universiteten. Jag tror inte på konkurrens i det där avseendet att man ska tävla om forskningsmedel i forskningsstiftelser. Se bara på hur det har fungerat i nationalekonomin, där Assar Lindbeck har suttit under hela 80-talet och början av 90-talet och bestämt vilka som ska få pengar.

Om sådana berättelser om professorernas och docenternas göromål annars är relativt sällsynta förekommer desto fler kritiska beskrivningar av konkurrensen om doktorandtjänster och stipendier på den egna nivån. En informant berättar att han ibland har svårt att se kollegerna som kompisar i och med att de också är konkurrenter. En annan berättar om hatstämningar i samband med fördelningen av utbildningsbidrag på sin institution och flera andra om hur obehagligt det är att tvingas konkurrera med personer som samtidigt är nära vänner. Skildringar om hur det akademiska konkurrens klimatet förlamar kreativiteten återkommer flera gånger i intervjuerna.

De yngre forskarna rör sig ofta i en mindre värld än de etablerade forskarna och konkurrensförfaranden kan därmed få genomgri-

pande effekter på de nära relationerna. De flesta forskarna berättar om hur deras närmaste vänner och diskussionspartners framför allt utgörs av de kolleger som kommit in mer eller mindre samtidigt på forskarutbildningen. På så sätt bildas generationsgemenskaper som kan bestå långt efter det att doktorandtiden är över. Samtidigt som dessa närstående befinner sig på ungefär samma nivå, utgör de emellertid också huvudkonkurrenter när resurserna skall fördelas. Rangordningarna vid tillsättning av doktorandtjänster görs dessutom av handledarna på den egna institutionen, vilket sedan riskerar att tynga doktorandens relationer till institutionens ledningsskikt om han eller hon går som förlorare ur ett par tjänstestrider. När man som forskarstuderande befinner sig i en konkurrenssituation är i regel flera andra personer i den egna närmiljön därför indragna i ärendet, vilket tenderar att öka obehaget. Konkurrensen vid tillsättningar av doktorandtjänster vid den egna institutionen blir vanligtvis mer personlig än då man senare i karriären skickar iväg ansökningar om projektmedel till forskningsråden. Att nekans en sökt doktorandtjänst som utlysts centralt via exempelvis Riksbankens Jubileumsfond berör heller inte de nära relationerna på samma sätt som när man förlorar ett tillsättningsärende på hemmaplan. Flera informanter uppger också att de aldrig ens upplevde vägen in på forskarutbildningen som en fråga om tävlan trots att de i regel utvalts i konkurrens med flera andra studenter, vilket delvis kan ha sin förklaring i att de stod som segrare men också i att de vid den tidpunkten var betydligt mindre integrerade i institutionsmiljön.

Även om attityderna till konkurrens och tävlan är övervägande negativa lämnar konkurrensideologin en del spår hos informanterna. När intervjuaren ibland frågar om konkurrensen verkligen inte kan vara sporrande och därigenom själv låtsas företräda den dominerande ideologin, gör informanterna ibland en

del eftergifter. En förekommande ”uppfattning” är då att konkurrens *kan vara* sporrande, men därefter följer ofta en rad förbehåll, som till exempel att kriterierna då måste vara tydliga och utvärderingen rättvis, vilket underförstått inte alltid är fallet i praktiken. En annan attityd är också att konkurrensen säkert kan vara inspirerande för *andra personer*, utan att denna hållning motsvaras av de faktiska erfarenheter man själv gjort. Ett mer udda fall av ambivalens finner man på en av de undersökta institutionerna, där konkurrensklimatet på grund av ett tidigare övertag till forskarutbildningen är hårdare än på de övriga institutionerna, varför konkurrensen ofta fördöms särskilt uttryckligt. En av studenterna här handplockades av en etablerad forskare till en projektansökan som senare bifölls och kunde därmed antas och finansieras utan att behöva konkurrera med andra sökanden. Hon berättar dock att detta väckte upprörda känslor hos doktorandkollegerna, som menade att ärendet hanterats otillbörligt eftersom andra kvalificerade kandidater därmed inte gavs möjlighet att konkurrera om tjänsten.³

Dessa exempel ger prov på vissa tvetydigheter i förhållningssätten till konkurrens. Positiva yttranden om sporrande effekter är betydligt mer sällsynta än fördömanden och när de förekommer har de ofta principiell karaktär, medan egna upplevelser kan lämna smärtsamma spår. Även om konkurrens i regel ogillas kan den systemkritiska inställningen snabbt utplånas om någon annan undslipper det obehag man själv tvingas genomgå. Eftersom ”rättvisa” i hårda konkurrensmiljöer inte identifieras med jämlikhet, utan med en legitim fördelning av vinster och förluster, har dessa miljöer möjligen en särskilt stark grogrund för känslor av orättvisa.

Även om informanterna överlag uppvisar en negativ inställning till konkurrens som dominerar på alla undersökta nivåer, låt vara med vissa drag av ambivalens, förekommer en del mer positiva omdömen som vittnar om

att konkurrensideologins förankring tenderar att förstärkas något när man vinner forskarsamhällets erkännande via framgångar i systemet. Den konkurrenskritiska hållningen är som allra starkast bland de ofinansierade doktoranderna, där det knappast återfinns någon enda informant som har något positivt att säga om akademins tävlingsinriktade klimat, även om ett par menar att konkurrens kanske kan vara inspirerande för andra men inte för dem själva. Medan en del av de finansierade doktoranderna menar att konkurrens framför allt förekommer vid tillsättningar av tjänster, men att miljön annars inte är lika tävlingsinriktad, är flera av de ofinansierade mer benägna att uppfatta den akademiska miljön som helt genomsyrad av konkurrensmentalitet. Bland de försörjda doktoranderna är inställningen i stort sett lika kritisk vad gäller tävlan om det finansiella utrymmet, även om några framhåller att den intellektuella konkurrensen mellan olika perspektiv på seminarierna kan vara inspirerande. En forskarstuderande inom denna kategori, som menar att konkurrensstämningen är negativ, framhåller dock hur ”proffsig” och rättvist institutionsledningen skötte ärendet då han själv erhöll sin doktorandtjänst.

Även om de nydisputerade forskarna också är övervägande negativt inställda till den akademiska konkurrensen kommer de flesta positiva uttalanden ändå från detta håll. ”Jag är ju en tävlingsmänniska. Det där med att spela fotboll, basket och tennis, allt det där har gått ut på att konkurrera, ta en plats och slå motståndarna och det tycker jag i och för sig är stimulerande”, säger exempelvis en filosofie doktor, som emellertid genast nyanserar sin ståndpunkt och berättar om en obehaglig tjänstetillsättning för några år sedan då han åsidosattes till förmån för en annan sökande. En annan disputerad hävdar att hon ibland upplevt konkurrensen som positiv i och med att hon har lättare att få saker och ting gjorda med lite press på sig, utan att uttrycka några

direkta reservationer. Ytterligare en menar att konkurrensen kan vara positiv, men vill ändå inte ha mer tävlan på sin institution.

Gemensamt för dessa forskare är att de alla har gott självförtroende och känner sig optimistiska angående sina egna framtidsutsikter i akademien. Överhuvudtaget tycks självförtroendet starkare bland de disputerade forskarna än bland doktoranderna. Som doktorand svävar man i någon mån alltid i ovisshet om det egna avhandlingsprojektet skall kunna föras i hamn. När detta väl är gjort får självkänslan sig emellertid en tydlig kick, vilket förefaller öka benägenheten att se sig själv som en vinnare. Att de disputerade forskarna är något mindre kritiska till konkurrensen i forskarsamhället kan därför betraktas som ett resultat av att de genom sina vunna framgångar blivit mer insocialiserade i den akademiska kulturen och kanske när förhoppningar om fler segrar. Och eftersom kampen för tillvaron är mest ”sporrande” och ”stimulerande” för *the fittest* kan vinnarna förvisso antas uppskatta tävlingen mer än förlorarna.

Internalism och externalism

Erfarenheter av konkurrens och tävlan tycks ha effekter utöver attityderna till konkurrensförfarandena i sig. Man kan exempelvis se vissa konsekvenser på forskarnas vetenskapspolitiska dispositioner. För att åskådliggöra dessa samband är det nödvändigt att göra en idealtypisk distinktion mellan två olika attityder, som bryts mot varandra hos enskilda individer och där den ena ofta dominerar över den andra. I brist på etablerad terminologi skiljer jag mellan vad jag kallar ”internalism” och ”externalism”. Dessa begrepp syftar till att särskilja var forskaren söker sina lojaliteter och bindningar. Hos en del framträder en mer forskningsintern attityd, medan andra är mer orienterade mot den omgivande världen i sitt sökande efter relevans, legitimitet, uttrycksätt och lämpliga verksamhetsområden.

Något förenklat kan man säga att internalism betecknar den forskningsinterna hållningen. Internalisten bejakar helhjärtat forskarvärldens normer och värderingar, dess språk och konventioner. Denna forskartyp skriver i första hand för vetenskapssamhällets övriga forskare eller andra intellektuella. Forskningsproblemen söks och motiveras av den egna nyfikenheten, kunskapens egenvärde betonas gärna och inte sällan föreligger ett starkt intresse för studieobjektets teoretiska dimensioner. Internalismen hyllar det traditionella bildningsidealet och ser gärna ett företräde för grundforskning framför tillämpad forskning. Forskare som delar dessa principer värjer sig därför ofta mot statsmakternas krav på ökad samverkan med det omgivande samhället och kritiserar den alltmer instrumentella kunskapssyn som präglar dagens utbildningspolitiska klimat. Den internalistiskt orienterade forskaren är med andra ord benägen att vända sig inåt forskarsamhället eller den intellektuella världen. Det är framför allt där som synsätt, värderingar, normer, dygder och lämpliga verksamhetsområden står att finna.

Externalism åsyftar på motsvarande sätt en mer utåtriktad hållning. Individer med externalistiska dispositioner är inte lika helhjärtat benägna att sluta upp bakom akademins dygder och perspektiv. Även om alla forskare naturligtvis har det övriga forskarsamhället som en viktig del av publiken – inte minst gäller detta doktorander, som ju vid disputationen bedöms av de seniora kollegerna med avseende på sin förmåga att bedriva forskning utifrån vetenskapssamhällets normer – så är vissa forskare ändå mer benägna att understryka den praktiska relevansens betydelse. Lämpliga problem att lösa söks med ledning av det omgivande samhällets behov, empiriska ansatser dominerar ofta och kunskapens värde härrör inte minst från dess tillämplighet. Om internalismen tenderar att hylla ett slags akademisk patriotism, beteck-

nar de mest kritiska externalisterna snarare universitetet som en ”ankdamm”, ett ”elfenbenstorn” eller en ”klubb för inbördes beundran” och menar att alltför många forskare är så upptagna av sina egna angelägenheter att de inte på allvar bemödar sig om att försöka nå ut till det omgivande samhället. Den olyckliga barriären förstärks också av den alltför utbredda akademiska jargongen, som forskarna med fördel kunde överge för att istället skriva så att folk faktiskt förstår.

Hur slår denna idealtypiska polaritet då igenom i praktiken? Överlag avtecknar sig de två tendenserna i olika hög grad hos individerna. Vissa forskare tycks kluvna mellan akademien och den omgivande världen, medan andra sluter upp mer entydigt bakom den ena eller andra principen. Inte minst framgår vissa grundhållningar då de ombeds klargöra vilken betydelse de hoppas att deras avhandlingar skall komma att få. En doktorand säger exempelvis följande:

Man hoppas ju naturligtvis alltid att man ska kunna få något inflytande. Jag ser det väl som att på ett praktiskt plan så kanske man kan bidra med någon liten, liten, liten pusselbit i kampen mot rationalismen och tron på politikens fantastiska möjligheter. Jag tror inte på det. Men målsättningen är väl mer att ha ett utbyte med forskarsamhället, att delta i den teoretiska diskussionen.

Detta kan ses som ett exempel på en utpräglat internalistisk attityd. Inte nog med att informanten explicit uppger sig skriva för forskarsamhället, utan det grundläggande projektet att lämna ett bidrag i ”kampen mot rationalismen” innebär också att söka sin relevans i ett typiskt vetenskapsinternt spörsmål. Medan starka internalister i regel tänker sig en framtida karriär inom universitetet framhåller de mer externalistiskt orienterade forskarna gärna behovet av att bryta akademins isolering från omvärlden.

Det finns ju otroligt många människor utanför som har så himla mycket spännande idéer, som jag verkligen

tycker borde föras in mer inom forskningen och vi kanske kunde föra ut någonting. Det längtar jag efter, alltså det är det som jag helst av allt skulle vilja jobba med, och där vi är några stycken som har planer på att eventuellt starta en grupp, alltså både med forskare och andra.

Implikationen är här alltså att forskarvärlden inte är sig själv nog, utan behöver bränsle utifrån för att inte stagnera. Forskningen å sin sida *kanske* kan föra ut något av värde. Andra utpräglade externalister betraktar forskarutbildningen inte som startpunkten på en akademisk bana utan snarare som en förberedelse för en yrkeskarriär utanför universitetet, som exempelvis en doktorand i sociologi som intresserar sig för socialförsäkringssystemet och arbetar med en avhandling som skall bana väg för ett framtida arbete som utredare inom den offentliga förvaltningen med inriktning på detta område.

Förenklingar av detta slag är som påpekat i första hand idealtypiska och flera informanter är svåra att entydigt hänföra till en specifik kategori. En del mönster kan emellertid ändå anas om man betraktar empirin ur ett fågelperspektiv. Man skulle kunna misstänka att vissa specialiteter tenderar mer eller mindre mot den ena eller andra riktningen. Utpräglade bildnings- och kulturarvsorienterade discipliner som litteraturvetenskap skulle kunna förväntas ha en relativt stark internalistisk sida, medan exempelvis sociologiämnet med dess traditionella fokus på samhällsproblem och förbindelser med den sociala ingenjörskonsten kanske utgör en bättre jordmån för externalistiska dispositioner. I och för sig har väl tron på samhällsingenjörens förmåga att undanröja missförhållanden minskat, men detta innebär knappast att arbetsuppgifterna också skulle ha gjort detsamma. Tvärtom initieras allt fler utredningar av olika samhällseliga företeelser som administrativa och politiska beslutsunderlag, vilket innebär en utvidgad arbetsmarknad för sociologer som saknar motsvarighet för exempelvis littera-

turvetare. Ett resultat av dessa skilda förutsättningar kan då också bli att den utåtriktade verksamheten sker på olika premisser. Medan studiet av samhällsproblem lättare kan anpassas till den omgivande världens egendefinierade behov, kommer kulturarvsforskningens samverkan med det omgivande samhället mer att handla om att föra ut sina egna perspektiv till ”den intresserade allmänheten”. Verksamheten kommer då att gå ut på att tillhandahålla bildning, det vill säga att inviga det övriga samhället i det egna paradigmet och därmed påverka andras världsbilder snarare än att anpassa sig till en given efterfrågan på kunskap, varför denna externa samverkan får en mer internalistisk karaktär. Materialet är emellertid relativt komplext och det är inte lätt att karaktärisera hela ämnen alltför entydigt utifrån dessa kategorier.

Mina försök att klassificera informanterna tyder emellertid på att internalismen dominerar bland de disputerade forskarna inom akademien, medan de två tendenserna väger relativt jämt bland doktoranderna. Ju längre socialisation in i forskarsamhället, desto högre grad av ”inåtvändhet” och acceptering av de akademiska dygderna tycks forskarna därmed utveckla. Tendensen att internalismen tilltar i takt med att man blir hemmastadd i forskarsamhället kan också sättas i samband med de disputerade forskarnas framgångar inom systemet. Att belönas med doktorsgraden innebär att bejakas och bekräftas av sin miljö, vilket kan förväntas öka lojaliteten med akademien. På motsvarande sätt finner man få eller inga renodlade internalister bland de ofinansierade doktoranderna, vilket kan motverka de mer ämnesspecifika tendenserna till internalism på institutioner med många forskarstuderande i denna situation. Även om en del uppenbarligen påbörjat forskarutbildningen med tydliga intellektuella motiv tenderar motgångarna att komplicera deras förhållande till universitetsvärlden. Att åsidosättas i konkurrensen om doktorandtjän-

ter medför en mer kritisk och konfliktfylld hållning till den egna institutionsmiljön eller till forskarvärlden i stort som kan förmodas öka behovet av bekräftelse från utomakademiska instanser, som exempelvis ”den intresserade allmänheten”. Det vore emellertid inte relevant att överdriva sambanden och hävda att konkurrensens vinnare alltid utvecklas till internalister. Framgångsrika doktorander kan också betona behovet att nå ut till det omgivande samhället eller uttrycka en önskan att finna samarbetsformer med yttre instanser och på så sätt ge prov på en utåtriktad hållning. Det är emellertid svårare att tänka sig doktorander, eller för den del disputerade, som inte börjar utveckla externalistiska attityder efter ett antal karriärmotgångar, oavsett hur mycket de ursprungligen identifierade sig med akademien.

I forskarsamhällets marginal

I tävlingsinriktade miljöer frodas gärna en stark elitism som ställer vinnarna i centrum. Selektionsmekanismerna syftar ju till att särskilja de excellenta från de medelmåttiga och belöna dessa med tjänster och forskningsanslag. Ofta idealiseras den så kallade ”spjutspetsforskningen”, som befinner sig i den ”internationella forskningsfronten” och klassas som ”världsledande”. Utbildningsminister Thomas Östros lanserar också reformer och satsningar i uttalat syfte ”att säkra Sveriges ställning som ledande forskningsnation” (DN 23/2 2000:A4). I en strategisk plan för Lunds universitet som antogs i december 2001 återfinns samma ambitioner och målsättningar. ”Lunds universitet har en ledande internationell, nationell och regional position. Utbildning, forskning och konstnärligt utvecklingsarbete bedrivs på högsta internationella nivå”, sägs det. Man skall också ”förstärka sin position som ett internationellt ledande och forskningsintensivt universitet med en grundutbildning som står i nära kontakt med forskningen och samhället och som

har högsta kvalitet”, fortsätta att ”ha en ledande roll i utvecklingen av det livslånga lärandet” och ”vara attraktivt för de bästa forskarna och lärarna” (*Strategisk plan 2002–2006*: 5, 7, 8).⁴ Då universiteten alltmer drivs som företag i konkurrens med andra företag om anslag och studenter har denna typ av retorik alltmer kommit att flöda i det offentliga samtalet om högskolan. Inget mindre än det allra bästa är gott nog, varför det egna lärosätets eller institutionens förtjänster gärna dramatiseras och uppförstoras. Forskare och forskningsprestationer som inte kan påstås vara ”bäst i världen” lider därför brist på legitimitet i det konkurrensinriktade vetenskapssamhället.

Samtidigt som eliten och excellensen hyllas är det uppenbart att alla i praktiken inte kan vara världsmästare. Konkurrensens selektion bygger ju på ett särskiljande av vinnare och förlorare och ingen kan därför vinna utan att detta sker på bekostnad av någon annan, som tvingas tömma nederlagets bittra kalk. Även om konkurrensideologin är benägen att förknippa vinster och förluster med graden av kvalitet och kompetens är antalet vinnare och förlorare i grund och botten inte avhängigt av hur många ”bra” respektive ”dåliga” forskare som konkurrerar, utan av det totala antalet konkurrenter i förhållande till kakans storlek.

I och med reformen av forskarutbildningen 1998 har lärosätena blivit ekonomiskt ansvariga för alla doktorander som hädanefter antas. Bakgrunden till denna nya ordning var ständiga rapporter om den låga genomströmningshastigheten och disputationsfrekvensen inom forskarutbildningen i humaniora och samhällsvetenskap.⁵ Den dåvarande utbildningsministern Carl Tham antydde flera gånger i medierna att de humanistiska institutionerna, med sin benägenhet att anta stora skaror av aspiranter till forskarutbildningen utan att tillhandahålla vare sig försörjning eller tillräcklig handledning, var bättre på att

producera doktorander än doktorer (jfr t.ex. *DN* 19/9 1998:B2). Genom att tvinga institutionerna att tillhandahålla försörjning åt sina doktorander skulle reformen minska rekryteringen och samtidigt garantera att de antagna också fullföljde utbildningen inom fyra år.

I praktiken motsvarar de humanistiska och samhällsvetenskapliga institutionerna Thams nidbild i varierande utsträckning. Av de lärosäten som undersökts stämmer karaktäristiken bättre med förhållandena vid Lunds universitet än i Umeå. De fyra institutionerna i Lund har alla haft en del ofinansierade doktorander, men på några av dem återstår idag få eller inga i denna belägenhet. Som antytts finns det emellertid särskilt en undersökt institution där antagningen till forskarutbildningen varit väldigt stor under många år, varför man efterhand samlat på sig ett så stort antal forskarstuderande att försörjning endast kan komma en del till godo. På denna institution har det uppstått ett A- och ett B-lag bland doktoranderna. Då doktorandjtjänsten inte bara är en försörjningskälla, utan också en förutsättning för att få arbetsplats på institutionen, postfack och inbjudan till fester blir den i hög grad också en inkörsport till institutionens gemenskap. De många ofinansierade doktoranderna sköter avhandlingsarbetet i hemmet, relativt ointegrerade i forskarsamhället, och saknar i regel den dagliga kontakten med andra forskare.⁶ Om en universitetsinstitution är skyldig att garantera försörjningen av sina doktorander kommer konkurrensförfarandet vid antagningen att utestänga förlorarna från forskarutbildningen. På institutioner med mycket stora skaror av redan antagna doktorander kan endast en del erhålla tjänst under utbildningstiden. Även om det inte på förhand står klart vilka specifika individer som kommer att gynnas respektive missgynnas är det emellertid på förhand givet att denna tävlan utkristalliserar en skara förlorare, som sedan ryms *inom* systemet. Sina öden till trots måste dessa sedan fullfölja sina av-

handlingsarbeten från en mer marginaliserad position. Ingen utestänger dem definitivt utan låter dem fortsätta så länge de lyckas uppbåda tillräckligt med entusiasm, även om en del kanske ger upp efterhand när de upptäckt vilken skara de hänförs till och lämnar universitetsvärlden.⁷ En informant beskriver detta fenomen som att ”det händer ju inget drastiskt utan folk bara försvinner ut, slutar att lägga fram kapitel och så där. Det är ju vanligt, det är det ju”.

I offentliga debatter om forskarsamhället tenderar man allt som oftast att bortse från effekterna av den statusillskrivning som härrör från konkurrensförfaranden. Att vinna tävlingen om tjänster och anslag fungerar som ett kvitto på den egna excellensen, vilket stärker självkänslan. Nederlagen tjänar å andra sidan som tecken på att man inte anses tillhöra den yppersta elit som har monopol på legitimiteten, vilket hotar att försvaga självförtroendet och utgöra en börda i forskningsarbetet. I en osäker tävlingsinriktad miljö som forskarvärlden kan självförtroendet redan från början vara en bristvara på de lägre nivåerna, men selektionsmekanismerna kan sedan förstärka eller ytterligare försvaga tron på den egna förmågan. På så sätt fungerar konkurrensförfaranden inte bara som instrument för att fördela resurser till de mest meriterade eller lämpade, utan bidrar i sig själva till att skapa ojämlika förutsättningar. Inte minst syns detta hos några av de ofinansierade doktoranderna. ”Jag har sökt alla tjänster som varit sedan 1996. Nu sist var vi sju som sökte och då blev jag sju”, berättar en forskarstuderande som tvingas finansiera sin verksamhet med studiemedel. Hela intervjun i övrigt vittnar om hur dessa erfarenheter sänker tilltron till den egna kapaciteten. När hon antogs kände hon att ”man tillhörde någon sorts intelligentia och det var ju häftigt”, men nu frågar hon sig ”varför tog dom in mig egentligen? Vad hade dom för tanke med det? Vad var det dom tyckte att jag var

bra på?” Känslan av professionalitet tycks också påverkas av hennes situation. Hon berättar i varje fall att hon fortfarande känner sig som en student och menar att ”det är ju ett arbete att vara forskare, men det är väldigt svårt att känna att man utför ett arbete” och detta eftersom hon i likhet med studenter tvingas låna medel för sitt uppehälle. En annan ofinansierad doktorand menar att hon med dagens antagningsregler aldrig skulle ha kommit in och betecknar sig med ett ironiskt tonfall som en del av institutionens ”botten-skrap”. Oavsett hur rättvist eller orättvist selektionsmekanismerna har verkat i sådana specifika fall inskräper de en lägre status hos dessa forskare, som knappast saknar konsekvenser för deras förmåga att slutföra avhandlingsarbetet.

Gemensamt för de ofinansierade doktoranderna är att de upplever konkurrenssystemet som mycket otydligt. De betonar ofta hur diffusa kriterierna är vid bedömningar, hur subjektiva värderingar spelar in, hur deras val av forskningsperspektiv eller avhandlingsämne värderas lågt och hur negativ konkurrensen är för samvaron på institutionen. Några, företrädesvis kvinnor, uppger att de aldrig söker några tjänster för att slippa obehaget att rangordnas av sin institutions handledarkollegium. I en del fall har man sökt tjänst vid ett tillfälle och då blivit lågt rankad för att därefter dra sig ur tävlan. En disputerad forskare, vars doktorandtid kännetecknades av mångåriga försörjningsproblem, berättar om sina upplevelser då hon som färsk doktorand och okunnig om selektionskriterierna sökte en tjänst och blev rankad sist, även efter de övriga nyantagna:

Jag tyckte att det var helt otroligt och då kände jag att ska jag få sådana här listor hemskickade till mig hela tiden kan jag lika gärna lägga ner det här för det är så knäckande. Det tar ju flera veckor att komma upp igen efter en sån svacka så det är ju rena sabotaget. För att komma någonstans och bli färdig så kunde jag inte söka doktorandtjänster, om det var så det gick till. Så jag sökte inte

doktorandtjänster efter det för det saboterade ju för mig själv och jag talade om för mina doktorandkompisar att det var därför jag avstod. Sen har dom ändrat på det. Dom har ingen sån rankningsterrorism längre och jag vet inte om det bidrog att jag var så konsekvent, men det är i alla fall skönt att dom inte gör så längre.

En annan nydisputerad forskare med likartade försörjningsproblem under doktorandtiden berättar om hur hon en gång efter ett flertal nederlag överklagade beslutet vid en tjänstetillsättning då hon blivit förbigången av en annan kandidat som inte hade hunnit lika långt på sin avhandling. Överklagan bemöttes med en skrivelse där den fastslagna rangordningen försvarades och hon själv skrevs ned ytterligare, medan den andra kandidaten lovordades: ”Min handledare varnade mig och sa ’det är bäst att du är på gott humör när du läser den här’. Jag kunde ingenting, ungefär så stod det.”

Om de ofinansierade doktoranderna alla betonar spelreglernas otydlighet och bristande konsekvens är en del också kritiska till de organisatoriska formerna inom forskarsamhället. Några önskar sig en mer tvärvetenskaplig orientering ”som i Linköping”, medan en annan förespråkar en sammanslagning av det i hans tycke alltför konservativa humaniora med samhällsvetenskapen. Flera klagar över den stora ensamheten i doktorerandet och denna isolering ökar ibland också av att nederlagen framkallar obehag av att vistas i akademien. En informant menar exempelvis:

Någonstans känns det ju alltid förnedrande att man vet att man har sökt och sökt och sökt och hållit på en massa och gjort jättemycket och så hamnar man ändå jättelångt ner på listorna, fast man har gjort jättemycket. Så det är klart att det känns förnedrande och det gör ju också att man tycker att det är svårt att komma till institutionen, att gå dit.

En ofinansierad doktorand som är bosatt på annan ort berättar att ”om jag åker till Lund är jag så jävla irriterad i 48 timmar, och har

ångest och mår skitkasst, när jag kommer hem att jag inte kan göra någonting. Så ju mer kontakter jag har med Lund, desto mindre kreativ blir jag, så att säga”. Senare under intervjun tillägger han också att den egna institutionen ”måste vara en av de sämst skötta institutionerna i svensk högskolehistoria” och menar att där råder ”en massa rövslickeri och korridorsintriger, men utan att folk inne i systemet egentligen märker det för det är så insocialiserat att det är fullständigt naturligt”. Några av de ofinansierade doktoranderna undviker följaktligen helst att avlägga visit på den egna institutionen. Hos forskarstuderande som inte bekräftas ekonomiskt föreligger det med andra ord större benägenhet att utveckla en kritisk och motvillig attityd till den miljö, vars normer och perspektiv man förväntas behärska i avhandlingen.

Samtidigt måste man som doktorand också skapa mening i doktorerandet för att kunna fortsätta med arbetet, vilket kanske blir ännu mer akut för de ofinansierade⁸, vars berättelser ofta präglas av motsägelser. Ibland beskrivs doktorandmiljön som alltför präglad av konkurrensmentalitet och isolering för att senare lovordas för sin goda gemenskap. En återkommande tendens är att skjuta över merparten av kritiken på institutionens ledningsskikt, vars agerande eller ointresse ses som den mest centrala förklaringen till den egna marginaliseringen. Man anar också hur informanterna gör en dygd av nödvändigheten när de emellanåt prisar sin ”frihet”. Några av dem framhåller hur angeläget och intressant deras avhandlingsämne är och hävdar att de aldrig skulle kunna tänka sig att byta forskningsområde till förmån för en doktorandtjänst med specificerad inriktning. Denna ovilja att ”sälja sig” kan sättas i relation till de finansierade doktorander som bytt avhandlingsämne just för att erhålla tjänst, som snarare framhäver hur viktigt det är att forska och att ämnesvalet spelar mindre roll. Flera understryker också hur väsentligt det är att nå ut till arenor utanför

det inskränkta forskarsamhället. En ofinansierad doktorand hade vid intervju tillfället nyligen varit med i ett kulturprogram i tv, där hon intervjuats om sitt avhandlingsarbete och därmed erfärit hur hennes status som forskare kan vara högre utanför universitetet. Samtidigt som det omgivande samhället ter sig lockande för de doktorander som inte erkänns ekonomiskt kan de inte skära av navelsträngen till akademien. Deras möjlighet att uppträda på andra scener som företrädare för vetenskapssamhället förutsätter att relationen till den egna institutionen upprätthålls. Utan koppling till universitetet riskerar omgivningens intresse för deras kunskaper att gå förlorad, eftersom denna uppmärksamhet förutsätter ett minimum av "certifiering" som garanteras av doktorandrollen.

Det föreligger många olika sätt att hantera sitt underläge bland forskare med finansieringssvårigheter. Vissa förefaller internalisera en del av den implicita kritik av den egna förmågan som de uteblivna doktorandtjänsterna ofrånkomligen innebär och acceptera sin status som medelmåttiga forskare – en tendens som möjligtvis är starkare bland kvinnor än män.⁹ Andra svarar med att betona sin egenart eller sitt mycket speciella ämnesval, som främsta förklaring till sin marginaliserade status. De kanske allra vanligaste formerna av respons på nederlag är utvecklandet av externalistiska dispositioner och kritiska attityder till akademien. I något fall ser man prov på en så aggressivt fördömande hållning till universitetsvärlden att denna inställning kan komma att bli svår att kombinera med ett fortsatt doktorerande. Under alla omständigheter föder bristen på bekräftelse av den egna institutionen ett behov av yttre arenor att verka på, vilket i sin tur ofta förutsätter att doktorandrollen vidmakthålls och att konflikten därmed förlängs. Även om det därmed föreligger en del variationer i de attityder och förhållningssätt man möter i forskarsamhällets marginal, utgör dessa skilda responser på

ett gemensamt problem. Konkurrentens förlorare tvingas hela tiden konfronteras med sina egna misslyckanden i en akademisk kultur som ensidigt prisar vinnarna och deras faktiska eller förmenta excellens. Eftersom många humanistiska och samhällsvetenskapliga fakulteter idag håller sig med fler doktorander än de kan försörja är detta ett strukturellt problem, som för de enskilda aktörerna ofta förvandlas till individuella handikapp i form av dåligt självförtroende samt fysisk och mental distansering från akademien.

Den akademiska socialisationen

Även om konkurrensideologin ofta tycks väl förankrad i forskarsamhällets övre skikt har den alltså knappast vunnit något helhjärtat stöd bland de yngre forskarna, särskilt inte om man jämför deras uppfattningar och attityder med de oreserverade instämmandena hos de manliga professorer som kritiserade idén om "kvinnoprofessurer". Det mesthängivna bejakandet av tävlingsideologin bland professorerna sker i motstånd mot politiska regleringsambitioner och förklaras därmed till viss del av situationella omständigheter. Ändå tyder tecknen bland yngre forskare på en ökad mottaglighet i takt med de egna framgångarna inom systemet, varför man kan ana att flera av de intervjuade kommer att utveckla en mer bejakande hållning i framtiden när de uppnår toppositioner inom akademien. Konkurrentens och tävlan kan också sägas ha en del bieffekter som knappast är officiellt erkända. Internalisering av egna tillkortakommanden, kritiska avståndstaganden från akademien, isolering, bristande motivation och försvagat självförtroende är företeelser som i hög grad torde förorsakas av de särskiljande och hierarkiserande strukturerna. Konkurrentsförfaranden kan därför inte sägas vara några neutrala verktyg för att urskilja och belöna de främsta, utan tenderar också att ge de utvalda bättre förutsättningar för att lyckas och dessa är ingalunda enbart ekonomiska.

Även om konkurrensnormen ofta står oemotsagd i den officiella retoriken förekommer det förvisso en del kritiska verk, som på skilda sätt vill problematisera akademien och de olika missförhållanden, vars ursprung söks i den tävlingsinriktade miljön. Den kanske mest uppmärksammade frågan rör forskarsamhällets bristande jämställdhet, som inte bara debatterats med anledning av Carl Thams "kvinnoprofessurer" utan också givit upphov till en del forskning.¹⁰ En framträdande form av kritik som framförts i denna anda går ut på att konkurrensen inte är könsneutral, utan gynnar män på kvinnors bekostnad (jfr t.ex. Fürst 1988). Det är ju också samma uppfattning som Tham själv gav uttryck för i debatten. Denna invändning ifrågasätter knappast konkurrensens principiella förtjänster i sig, utan bara dess bristfälliga tillämpning i praktiken. Den mer eller mindre följdriktiga slutsatsen blir då att om bara kvinnors erfarenheter och faktiska meriter räknades på allvar vore problemen ur världen.

Det finns emellertid mer radikala perspektiv, som inte nöjer sig med att försöka öka rättvisan i konkurrensförfarandet. Ett exempel på detta är John Bennetts *Collegial Professionalism* (1998), där författaren utgår från sina egna erfarenheter som administrativ chef inom den högre utbildningen och målar upp skräckbilder av den akademiska miljö som ibland kännetecknas av en alltför stark individualisering, isolering och fragmentering på bekostnad av det gemensamma goda. Den långt drivna specialiseringen driver forskarna att oroligt bevaka sina egna små rutor av sanning och avskärma sig från konkurrenternas domäner, varvid skillnader gärna accentueras på bekostnad av det gemensamma. I sådana miljöer av "akademisk professionalism" erhålls status och prestige individuellt och inte via samarbete, varför forskare och lärare tenderar att isoleras från varandra. Att bekräfta andra under sådana omständigheter innebär enligt Bennett en risk för att förbruka

det egna kapitalet. Dessa missförhållanden hotar att underminera de traditionella akademiska ideal som betonar de lärdas gemenskap, förnuftets överhöghet och behovet av ömsesidig respekt. Även om Bennetts kritiska bild av den akademiska miljön är en uttalat idealtypisk konstruktion menar han att olägenheterna kommit att tillta på grund av den ökade konkurrensen inom systemet, som stärkt de centrifugala krafterna.

Medan Bennetts idealtyper syftar till att visa hur akademins tillstånd ser ut i de allra värsta fallen, föreligger även inlagor som framhåller ungefär samma missförhållanden men utmålar dessa som normaltillstånd i forskarsamhället. Inte överraskande härrör den mest radikala kritiken från feministiskt håll. Under 1990-talet pågick en debatt i *Häftan för kritiska studier* om den akademiska feminismen och hur universitetsvärldens strukturer formar sina aktörer. Meningsutbytet initierades av en kritisk artikel av ekonom-historikern Kerstin Norlander (1994)¹¹, där akademien betecknas som ett patriarkalt härskarsystem med en strikt hierarki som upprätthålls via tävling och konkurrens. Som doktorand tävlar man om poäng, vilka sedan blir en förutsättning för försörjning, tjänsterum och egen dator. Längre upp i systemet fortsätter tävling om tjänster, forskningsanslag, storleken på tjänsterummen, mängden publicerad text, antal forskningsprojekt, antal bevistade konferenser, antal handledda doktorander, utrymme i medierna och mycket annat. All denna konkurrens leder till självcentrering och distansering från kollegernas forskning, varvid resultatet av deras mödor blir mindre viktigt utom som hot mot den egna karriärgången. Kunskapssökandet förvandlas härigenom till ett medel för den egna positioneringen. Norlander kritiserar och fördömer också den socialdemokratiskt orienterade feminism – i en senare replik kallad "statsfeminismen" (Norlander 1997) – som går ut på att bereda större utrymme för kvinnor i detta konkurrenssystem via särskilt inrättade professu-

rer. Om feministiska strategier går ut på att vinna mer makt inom den patriarkalt auktoritära forskarvärlden istället för att demokratisera den förvandlas feminismen och kvinnoforskningen till positioneringsstrategier och den emancipatoriska potentialen går förlorad.

Även om Norlander i polemiskt syfte betonar universitetssystemets medeltida ursprung och menar att flera av dess kännetecken påminner om feodala organisationsformer, ter sig denna utpräglade tävlingsmiljö med sitt officiella prisande av konkurrensens förtjänster kanske ännu mer som ett typiskt uttryck för samtiden. Företrädare för finansvärlden brukar ofta beskriva klimatet inom dagens globalt orienterade näringsliv på ett likartat sätt. Om forskarnas inställning till konkurrensideologin är mer negativ i början av karriären än på dess krön måste deras existensvillkor undersökas och särskiljas från de etablerade forskarnas situation för att denna skepsis skall bli fullt begriplig. Vilka olika existensbetingelser råder på skilda nivåer i den akademiska hierarkin? Och hur socialiseras man in i forskarsamhällets kultur?

I toppen av varje hierarkisk struktur finner man vinnarna. Dessa aktörer har i allmänhet störst anledning att vara lojala mot de normer och värderingar som organisationen omfattar eftersom det är just de som adlats. Då den egna positionen är beroende av systemets legitimitet kan man inte bedriva systemkritik utan att grundvalarna för ens överläge riskerar att försvagas. Lägre ner i systemet finner man förlorarna, som har desto mindre anledning att hylla de officiella idealen, samt nykomlingarna, vilkas framtid ännu är oviss. Härmed har utbildningssystemets chefer större anledning att framhålla konkurrensens förträfflighet än aktörer i de mer marginaliserade skikten. Eftersom det är genom konkurrensen som just de utvalts att representera forskarvärldens excellens har de också särskilt stort intresse av att uppfatta och framställa selektionsmekanismerna som neutrala

och objektiva precisionsinstrument för att särskilja den verkliga briljansen från den stora massan av mer genomsnittliga forskningsprestationer. På samma sätt ligger det ofta i de underordnades intresse att ifrågasätta konkurrensens mekanismer, som ju utvalt dem att representera det medelmåttiga. Den egna karriärens fram- eller motgångar kan därför förväntas påverka ens tilltro till systemet, varvid segrar torde göra den enskilde aktören mer disponerad att hysa tilltro till dess förtjänster medan bakslag i motsvarande mån sannolikt fostrar en mer kritisk hållning.

Debatten om Carl Thams "kvinnoprofessurer" kan läsas som ett uttryck för detta förhållande. De inlägg som kritiserade akademien för bristande jämställdhet härrörde i hög grad från kvinnor en bit ned i den akademiska hierarkin. En mer avvaktande hållning intogs av ett par kvinnliga professorer – representanter för de sju procent som de dåliga oddsen till trots lyckats nå toppen – medan de röster som upprördes över utbildningsministerns bristande tro på den vetenskapliga konkurrensens objektivitet framför allt tillhörde etablerade manliga professorer. "Ingen segrare tror på slumpen", som Friedrich Nietzsche (1987: 172) ironiskt anmärkte i en av sina många aforismer, och detta tvivel bör i så fall betraktas som socialt producerat. Det är emellertid viktigt att hålla i minnet att ens ideologiska förhållningssätt är underställda sådana betingelser oavsett om man tillhör segrarnas eller förlorarnas skara. Även om detta förvisso inte automatiskt innebär att olika individers attityder direkt kan avläsas ur deras strukturella positioner, kan de heller knappast förstås helt utan sådana analytiska överväganden. Det generella mönstret tyder på att dessa attityder utvecklas i kamp med de positionella villkoren och därmed utgör responser på de faktiska möjligheter som står till buds.

Ytterligare en faktor som särskiljer de väl-etablerade forskarnas konkurrensvillkor från de oetablerades är spelets insatser. Längre

upp i hierarkin befinner sig forskare och lärare med varaktiga anställningsförhållanden. Att ha sin utkomst tryggad innebär förvisso inte att ens position i den akademiska hierarkin är säkrad, men väl att risken att tvingas lämna spelplanen är undanröjd. Lärostolsprofessorn är inte bara oavsättlig, utan har en viss del av sin tjänstgöring avsatt för forskning. När han eller hon konkurrerar om vetenskapssamhällets resurser sker detta i samband med projektansökningar till forskningsråden. Eftersom lärostolsprofessorn har forskningstid inom ramarna för sin tjänst söks medel framför allt för att kunna bygga upp en viss forskningsverksamhet vid den egna institutionen och anställa en eller annan doktorand. För lektorerna, som ju i första hand är anställda för att undervisa, men som har möjlighet att forska inom rådsfinansierade projekt, är konkurrensen om anslag av central betydelse för att särskilja i vilken utsträckning man kan verka som forskare och slippa att uppslukas av de mindre prestigefyllda lärarsysslorna.

I praktiken handlar konkurrens i forskarvärldens toppskikt framför allt om rivalitet mellan olika forskningsperspektiv och i mindre utsträckning om överlevnaden inom vetenskapssamhället. Forskarna kämpar då om tolkningsföreträdet, vilket ju även en del doktorander framhöll som sporrande och stimulerande. Som doktorand äger man emellertid sällan något egentligt tolkningsföreträde, i varje fall inte jämfört med professorerna, och bland de nyantagna förefaller önskan att lära sig i regel dominera över viljan att forma andras uppfattningar. I botten av systemet handlar konkurrensen därför i högre grad om möjligheterna att hålla sig kvar och ta sig fram i forskarsamhället. Ju längre ned man befinner sig i den akademiska hierarkin, desto större insatser står alltså på spel. Även om konkurrensförfaranden kan förmodas inge en viss oro på alla nivåer blir konsekvenserna av deras utfall alltid störst i botten, där aktö-

erna löper risk att falla ur systemet och där man i större utsträckning saknar det lugn som segrar i tidigare strider skänker.

Denna kamp för överlevnaden innebär att man är utlämnad åt andras taxeringar av ens förmåga. Även om segrarna inte betonar selektionskriteriernas otydlighet i lika hög grad som förlorarna kan bedömningskriterierna förvisso aldrig bli lika tydliga och konsekventa som i en tennismatch, där det sällan råder några delade meningar om vem den rättmätige segraren är när kombattanterna skakar hand efter avslutad kraftmätning. Om tillsättningar av doktorandtjänster framför allt avgörs genom en mer eller mindre explicit kördning, där den som väntat längst eller hunnit skriva flest avhandlingskapitel har företräde, blir systemet mer överskådligt och som aspirant kan man då vänta med att söka tills man vet att ens tur är inne. Då mer förhandlingsbara kriterier som excellens och kvalitet snarare än senioritet tilldelas den avgörande rollen, blir selektionen desto mer diffus och godtycklig samtidigt som en förlust ofrånkomligen innebär ett lägre betyg på den egna förmågan och därför blir svårare att skaka av sig.

Risker och belöningar är med andra ord mycket ojämnt fördelade i forskarvärlden. Att göra karriär inom vetenskapssamhället innebär att samla poäng och meriter och därmed successivt säkra sin plats. Denna långsamma ackumulation av akademiskt kapital har analyserats av Pierre Bourdieu (1996:120–134) som en process av bekräftelser och motbekräftelser mellan individ och institution. Man börjar sin bana i unga år med två tomma händer och träder ur systemet vid pensionsåldern med betydligt större pondus än vid inträdet. Socialisationen in i forskarsamhället sker därmed via karriärframgångar. Doktorandtjänsten, disputationen, forskningsanslagen, docentkompetensen, lektortetet, professuren och utnämmandet till avhandlingsopponent eller sakkunnig vid en tjänste-

tillsättning utgör sådana segrar. Den framgångsrika karriären innebär därför att den enskilde forskaren dras in i en spiral av ömsesidiga erkännanden, där hans eller hennes excellens bekräftas av akademien, vilket i sin tur ökar benägenheten att erkänna akademien.

Samtidigt tenderar olika arbetsuppgifter att vara hierarkiserade, varvid undervisning på grundutbildningen har betydligt lägre status än handledning av doktorander eller att vara ledamot i fakultetsstyrelser och forskningsråd. Om man dröjer ”för länge” på en punkt kan detta betraktas som ett misslyckande. En lärare och forskare som i 60-årsåldern fortfarande ägnar merparten av sin arbetstid åt undervisning av nybörjarstudenter åtnjuter sannolikt låg prestige som forskare, eftersom den ”normala” eller ”ideala” karriärbanan på detta stadium istället innebär att leda något större forskningsprojekt och hjälpa fram institutionens doktorander till examen. Den lyckade karriären innebär därför att alla incitament till en konkurrenskritisk attityd successivt avtar och banar väg för ökad konsensus med den dominerande ideologin. Om belöningar och erkännanden upphör att infinna sig tilltar inte bara motviljan mot forskarsamhället, utan samtidigt också risken att falla ur systemet. Erfarenheter och frustrationer som uppmuntrar till en systemkritisk hållning fungerar därmed också som utstöttningsmekanismer, som begränsar antalet belackare inom akademien. Då positionella utsikter och gjorda erfarenheter av strider och konkurrens på ett genomgripande sätt präglar de omdömen som görs om den akademiska miljön föreligger det därför ingen anledning att förvänta sig samma enkla bejakanden på de lägre nivåerna av den ”inspiration” och ”kvalitet” eller de ”sporrar” som annars så ofta tillmäts selektionsmekanismerna i de lärdas republik.

Rättfärdiga hierarkier

Det skall i ärlighetens namn erkännas att frågan om vetenskaplig konkurrens i prakti-

ken är något mer komplex än vad denna diskussion kunnat ge vid handen. I forskarsamhället kringgås ju konkurrensen inte sällan, till exempel via riktade tjänsteskrivelser eller genom att endast uppmuntra ”rätt” person att söka en utlyst tjänst. Icke desto mindre framstår den allt som oftast som en norm i det offentliga samtalet om högskolan. Såväl utbildningsministrar som professorer gör sig med jämna mellanrum till talesmän för ökad konkurrens i sin strävan att få gehör för sina anspråk. För att begränsa striden om resurserna skulle det naturligtvis krävas ett stort ekonomiskt tillskott för att bereda plats för fler av de yngre forskarna. När man från politiskt håll celebrerar konkurrensen som den vetenskapliga excellensens jordmån torde detta ur ett nedifrånperspektiv snarast te sig som en hyllning till en problematisk ordning som man saknar medel att förbättra. Kanske kan man beteckna prisandet av konkurrensen som en fråga om vad Bourdieu (1990:108–110) kallat *officialisering*, det vill säga som en strategi för att producera praktiker och normer som syftar till att förvandla den dominerande gruppens privata intressen till vad som synes vara kollektiva och allmängiltiga angelägenheter.

Konkurrensen brukar inte sällan hyllas för sin förmåga att rationalisera och generera vinst. Sociala organisationer eller aktörer sägs då bli mer effektiva om de stimuleras att konkurrera istället för att uppslukas av sina sega strukturer och slå sig till ro. Företrädare för konkurrens och marknadslösningar brukar därför också hysa stark tilltro till betydelsen av världsliga incitament som extra sporre. Denna övertygelse innebär att folk måste förespeglas vinster för att de verkligen skall bli benägna att lägga manken till och göra sitt bästa. Överfört på vetenskapssamhället skulle detta i så fall innebära att makt, anställningstrygghet, lönenivå, storlek på tjänsterummet och forskningstidens omfattning måste fördelas hierarkiskt och utbetalas som belöningar i tävlan för att

universitetslärarna verkligen skall känna sig motiverade att göra ett gott arbete. Sådana idéer tycks förneka att arbetsuppgifterna i sig skulle kunna erbjuda erforderlig inspiration och stimulans. Hur som helst präglar detta synsätt många av dagens diskussioner om hur samhället borde inrättas. Man behöver därför resa frågor om vilka politiska premisser dessa föreställningar vilar på.

I sina studier av kampen som sociologiskt fenomen urskiljer Georg Simmel (1970:56–89) konkurrens som en specifik stridsform bland andra. Konkurrensen skiljer sig från de många andra typer av kamp, som innebär direkta konfrontationer mellan två kombattanter som bekämpar varandra, genom att parterna istället koncentrerar sig på ett gemensamt utanförliggande mål. Enligt Simmel medför detta att de etiska instinkterna lättare försvinner än vid direkta konfrontationer, där de skador man åsamkar motparten tydligt gör sig påmind och därmed riskerar att förorsaka samvetsförebåelser. Genom inriktningen på det objekt som skall erövrats – exempelvis akademiska tjänster eller så stora marknadsandelar och vinster som möjligt – snarare än på rivalen får konkurrensen lätt den grymhet som all objektivitet medför och som inte består av en lust att se andra lida, utan i att de subjektiva faktorerna lämnas ur räkningen. Konkurrenternas personlighet träder därmed i bakgrunden och samvetet avlastas. När tävlingen faller utslaget gottgörs vår moraliska instinkt för konkurrensens obarmhärtighet genom en tillfredsställd rättskänsla, vilket inte alltid enbart gäller segraren utan i vissa fall även den besegrade (jfr särskilt Simmel 1970:86–89). Simmels resonemang kan sättas i relation till utbildningsforskaren Jerome Karabels (1972:42) idéer om meritokratin, som på grund av sin konkurrensinriktade karaktär kräver större tributer av både vinnare och förlorare än öppna klassamhällen. Medan förlorarnas självkänsla tar skada blir vinnarna gärna mer självrättfärdiga i frå-

ga om sin elitstatus jämfört med traditionella härskargrupper. Karabels slutsats blir därför att det frånsatt en ökad effektivitet är tveksamt om en tävlingsinriktad meritokrati kan sägas innebära någon större förbättring i förhållande till ett samhälle där individerna föds direkt in i olika statusgrupper, eftersom ett sådant samhälle i varje fall inte tvingar de underordnade grupperna att internalisera sina misslyckanden.

När en stadigt ökande mängd rapporter och statistik idag påvisar ökade ekonomiska och sociala klyftor i de flesta samhällen kan man fråga sig varför normer som demokrati, rättvisa och jämlikhet inte tycks kunna begränsa den negativa utvecklingen. En central del av förklaringen skulle kunna hänföras till konkurrensmekanismernas utbredning. Den gemensamma nämnaren hos Simmel¹² och Karabel består också i att de utgår från konkurrens som ett medel att rättfärdiga hierarkier. Genom ett selektionsförfarande där utgången på förhand inte är given legitimeras en ojämlig privilegiefördelning som annars skulle ha uppfattats oacceptabel. Eftersom vinnarna har förtjänat sina fördelar genom sin duglighet och förlorarnas tillkortakommanden kommer sig av deras egna brister blir deras slutliga öde deras eget fel och framstår därför som välförtjänt. En knäckfråga är, som Daniel Bell (1973:414) har påpekat, huruvida vi eftersträvar jämlika utgångspunkter eller jämlika resultat. Ett samhälle som till skillnad från konkurrensinriktade meritokratier hyllar principer som solidarisk lönepolitik och progressiva skatteskalor är ett samhälle som förordar jämlika levnadsomständigheter. När konkurrens och tävlan emellertid upphöjs till överideologi har detta jämlikhetsideal förflyttats till selektionsprocessens startpunkt. Då belöningarna i denna tävlan gärna legitimeras som incitament, framställs dessa med andra ord som *medel* för att sporra individerna att verkligen lägga manken till. En konsekvens av sådana argument är att

målet med dessa gratifikationer – det ”goda” som härigenom skall uppnås – måste sökas någon annanstans, till exempel i tillväxt, effektivitet eller vetenskaplig kvalitet, som därigenom skall realiseras på jämlikhetens bekostnad. Trots att detta inte innebär att de meriterade *har rätt till* privilegier, fördunklas denna distinktion emellertid ofta i praktiken (jfr Sen 2000:13). ”For every man enlivened by excellence, ten are deadened by mediocrity, and the object of good government is to ensure that the latter do not usurp the place in the social order which should belong to their betters”, som Michael Young (1958:32) anmärker i satiriska ordalag. Den hierarkiska åtskillnaden mellan vinnare och förlorare ter sig då allt mindre som ett medel för att uppnå ett externt mål och förvandlas snarare till ett konstitutivt inslag i vinnarnas föreställningar om det goda eller rättvisa samhället.

På så sätt förvandlas konkurrensen från incitament till legitimering av sociala klyftor. I Michael Youngs meritokratiska framtids-samhälle uppstod också nya klassmotsättningar, som i flera avseenden påminner om de konfrontationer som präglade det äldre samhället. Det är överhuvudtaget diskutabelt om man verkligen kan välja konkurrens, marknad och meritokrati utan att samtidigt välja en värld med skärpta motsättningar och ökade sociala missförhållanden. Några av de uttryck som denna friktion tar sig i forskarsamhället har belysts i det föregående. En framträdande oenighet kommer sig av den dominerande ideologins ojämna utbredning. De missgynnade i hierarkins nedre skikt föredrar jämlika resultat, medan förkärleken för ojämlika incitamentsstrukturer ökar ju större del av kakan man lyckas erövra. På så sätt är de förra benägna att se konkurrensen som ett problem, medan de senare gärna betraktar den som en lösning.

Fil.dr Fredrik Schoug, forskarasistent
Etnologiska institutionen, Lund

Noter

- 1 Intervjuerna har i allmänhet varierat mellan en och två timmar i längd. 50 av dem har utförts av min projektassistent Sara Berglund och resten av mig själv. För varje ämne har 17 intervjuer gjorts, varav 12 i Lund och 5 i Umeå. Könsfördelningen bland informanterna är jämn. På institutioner med skaror av ofinansierade doktorander, vilket framför allt förekommer i Lund, har vi så långt möjligt sökt en jämn fördelning mellan de tre kategorierna finansierade och ofinansierade doktorander samt disputerade. På övriga institutioner föreligger en viss övervikt för doktoranderna jämfört med doktorerna. Detta intervjumaterial utgör merparten av den empiriska grunden för projektet ”Karriärstrategier i den nya högskolan”, som drivs i min regi med medel från HSFR/Vetenskapsrådet. Föreliggande artikel utgör den första rapporten från detta projekt.
- 2 Två signifikanta exempel på detta är debattskrifterna *Framtiden x 20* (Dahl 1998) och *Högskolan i förändringarnas tidsålder* (Blomqvist och Nybom 2001), utgivna i SULF:s skriftserie, som trots sina sammanlagt 27 debattinlägg uppvisar den sedvanliga homogeniteten i detta avseende.
- 3 Att detta var en allmän reaktion på institutionen har också bekräftats av en oberoende källa.
- 4 Denna plan finns inte bara i tryck utan också på universitetets hemsida, där jag hämtat den (25/1 2002): http://www.lu.se/info/strategiskplan/dokument/strategisk_plan_LU_sv.pdf
- 5 Det förs kontinuerlig utbildningsstatistik över genomströmningstakten. En central rapport bakom reformerna var *Samhällsvetenskaplig forskarutbildning. ”Four years – not for years”*, som utfördes av Riksrevisionsverket och publicerades 1996.
- 6 Signifikant nog har det varit betydligt svårare att engagera de ofinansierade doktoranderna från denna institution som informanter än deras mer lyckligt lottade kolleger. Alla de tillfrågade bland de försörjda tackade omedelbart ja och ställde upp på en intervju mer eller mindre omgående, medan tre av sju doktorander utan doktorandtjänst avböjde. Här ligger det nära till hands att dra slutsatsen att den varierande viljan att visa upp sin verksamhet är beroende av hur lyckad respektive misslyckad man känner sig.
- 7 Inom projektet fick vi kontakt med en ofinansierad doktorand vid denna institution som uppgav att hon

- var på väg att ge upp forskarutbildningen. Hon tillhörde emellertid dem som avböjde medverkan i undersökningen.
- 8 En enkätundersökning gjord vid Umeå universitet har också påvisat att doktorander med osäker försörjning ofta upplever problem med motivationen (Appel 2000:25f.).
 - 9 Det är emellertid svårt att helt entydigt belägga kopplingen mellan kön och mindervärdeskänslor. De kvinnliga informanterna kan ha känt sig friare att erkänna sina brister och tillkortakommanden än männen. Intervjuerna med de forskare som dragits med finansieringsproblem har i allmänhet gjorts av min kvinnliga projektassistent, som intygat att hon ofta fått särskilt nära kontakt med de kvinnliga informanterna, vilket också kan ha bidragit till en större öppenhet.
 - 10 För ett exempel som också innehåller en översikt över forskningen i fråga, jfr Egeland 2001.
 - 11 Debatten övergick efter ett par inlägg i en allmän diskussion om feminismen och kvinnliga forskares villkor i universitetsvärlden och kom därmed också att uppmärksamma andra aspekter än enbart konkurrensfrågor. De övriga bidragen var Aas 1997; Aas och Gulbrandsen 1996; Kalman 1995 och 1996; Mark 1997 samt Ronne 1997, varpå initiativtagaren själv återkom med en slutreplik, jfr Norlander 1997.
 - 12 Det kan också påpekas att Simmels skrivelser om konkurrens rymmer betydligt fler argument än så. Som de flesta av hans skrifter består även denna av ett fyrverkeri av disparata idéer och infall.

Referenser

Dagens Nyheter (DN)

Svenska Dagbladet (SvD)

Sydsvenska Dagbladet (SDS)

Universitetsläraren

- Aas, Gro Hanne 1997: "Akademisk mikropolitik. Kön och konkurrens på universitetet", *Häftet för kritiska studier*, nr 4: s. 5–12.
- Aas, Gro Hanne och Gulbrandsen, Elisabeth 1996: "Om vi har tur kan det bli värre. Feministiskt kulturarbete på universitetet", *Häftet för kritiska studier*, nr 1: s. 47–56.
- Appel, Monika 2000: *Kreativ konkurrens eller hämmande hierarki. Rapport om akademins arbetsmiljö*

ur forskarstuderandes synvinkel. Umeå: Centrum för folkhälsovetenskap. Rapportserie 2000:19.

- Arrow, Kenneth, Bowles, Samuel och Durlauf, Steven 2000: "Introduction". I: Arrow, Kenneth, Bowles, Samuel och Durlauf, Steven (red.): *Meritocracy and Economic Inequality*. s. ix–xv. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Becher, Tony 1989: *Academic Tribes and Territories. Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. Buckingham/Bristol: The Society for Research into Higher Education & Open University Press.
- Bell, Daniel 1973: *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Benner, Mats 2001: *Kontrovers och konsensus. Vetenskap och politik i svenskt 1990-tal*. Stockholm/Nora: SISTER – Swedish Institute for Studies in Education and Research, Rapport 1/Nora: Nya Doxa.
- Bennett, John B. 1998: *Collegial Professionalism. The Academy, Individualism, and the Common Good*. Phoenix: American Council on Education/The Oryx Press.
- Bennich-Björkman, Li 1997: *Organising Innovative Research. The Inner Life of University Departments*. Oxford: IAU Press/Pergamon.
- Blomqvist, Göran och Nybom, Thorsten (red.) 2001: *Högskolan i föränderlighetens tid. Reflektioner och erfarenheter från fyra decennier*. Stockholm: SULF:s skriftserie 23/01.
- Bourdieu, Pierre 1990 (1980): *The Logic of Practice*. Cambridge/Oxford: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1996 (1984): *Homo Academicus*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Clark, Burton R. 1987: *The Academic Life. Small Worlds, Different Worlds*. New Jersey: The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching/Princeton University Press.
- Dahl, Sonja (red.) 1998: *Framtiden x 20. Tjugo inlägg om högskoleutbildning och forskning*. Stockholm: SULF:s skriftserie 19/98.
- Egeland, Cathrine 2001: "Men det har ikke noget med kønnet at gøre." *Køn, kønsbarrierer og Akademia – konstruktioner af et ugdyldigt problem*. Ph.D.-afhandling. Odense: Center for Kvinde- og Kønsstudier, Det Humanistiske Fakultet, Syddansk universitet.
- Fürst, Elisabeth 1988: *Kvinner i Akademia – inntrengere i en mannskultur? Om ansettelsesprosessen ved universitet og distriktshøgskoler*. Oslo: NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

- Gerholm, Lena och Gerholm, Tomas 1992: *Doktorshatten. En studie av forskarutbildningen inom sex discipliner vid Stockholms universitet*. Stockholm: Carlssons.
- Kalman, Hildur 1995: "Myter kring kvinnors solidaritet". *Häftan för kritiska studier*, nr 4: s. 71–77.
- Kalman, Hildur 1996: "Tvärvetenskap. Möjlighet och begränsning för feministisk forskning". *Häftan för kritiska studier*, nr 3: s. 25–33.
- Karabel, Jerome 1972: "Perspectives on Open Admissions". *Educational Records*, vol. 53: s. 30–44.
- Kuhn, Thomas S. 1979 (1962): *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. Lund: Doxa.
- Mark, Eva 1997: "Vad är sexuella trakasserier?", *Häftan för kritiska studier*, nr 4: s. 15–25.
- Nietzsche, Friedrich 1987 (1882): *Den glada vetenskapen*. Göteborg: Korpen.
- Norlander, Kerstin 1994: "Vad gör strukturerna med oss? Feminismens akademiska dilemma". *Häftan för kritiska studier*, nr 4: s. 3–10.
- Norlander, Kerstin 1997: "Kvinnoforskning och statsfeminism – en ohelig allians?". *Häftan för kritiska studier*, nr 4: s. 35–41.
- Proposition 1994/95:164, *Jämställdhet mellan kvinnor och män inom utbildningsområdet*.
- Ronne, Marta 1997: "Teoretisk eller politisk? En genusforskarens feministiska identitet". *Häftan för kritiska studier*, nr 4: s. 26–34.
- Samhällsvetenskaplig forskarutbildning. "Four years – not for years"*. Riksrevisionsverket, RRV 1996:52.
- Sen, Amartya 2000: "Merit and Justice". I: Arrow, Kenneth, Bowles, Samuel och Durlauf, Steven (red.): *Meritocracy and Economic Inequality*, s. 5–16. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Strategisk plan 2002–2006*. Lunds universitet: Informationsenheten/Planeringsenheten 2002.
- Simmel, Georg 1970 (1908): *Kamp*, Uppsala: Argos.
- Young, Michael 1958: *The Rise of the Meritocracy, 1870–2033. An Essay on Education and Equality*. London: Thames and Hudson.

SUMMARY

The Academic Community as a Competitive System

Postgraduates, Ph.D.s and Feminist Perspectives

The article aims to explore how competition between scholars for positions and grants is experienced in higher education. In what ways are different experiences connected with the positional conditions of individuals? How are the scholars' judgments affected by the competitive academic system?

Whereas well-established scholars and officials on top positions in higher education often believe that excellence in research requires a competitive environment, interviews with postgraduate students and newly appointed Ph.D.s demonstrate a general discontent about competition. On the contrary, they often assert that rivalry obstructs creativity and impairs relations among colleagues. Nevertheless, internalization of the dominant ideology of competition seems to increase when scholars gain the academy's recognition through successful moves and, thus, get more confident of themselves as winners. Correspondingly, self-confi-

dence and motivation, as well as the propensity to identify oneself with academic norms and values, tend to be affected by the degree of career fortune.

The article argues that one must refute generally held notions of competition as a neutral means of distinguishing the best from the rest. Competition itself also tends to affect aspiring individuals in various ways and, thus, it determines the chances of success. This is especially the case at university departments with many postgraduate students without employment, where only a select group are really integrated in the scholarly community and many others, because of the lack of economic support, are denied status as capable scholars. It is also argued that positional interests can explain the varying propensity to advocate competition and that the belief in the necessity of incentives tends to increase the more of these one manages to gain.